

УДК 911.3: 796.5

ФЕДЧУК А.П.

РОЗРОБКА ФОРМ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ТУРИСТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У РАЙОНІ НАУКОВИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В АНТАРКТИЦІ

Вступ. У південнополярному літньому сезоні 2005-2006 рр. антарктичний регіон відвідало понад 30 тисяч туристів [2]. Недооцінка ще півтора десятиліття тому комерційних (ненаукових) видів людської діяльності в Антарктиці сьогодні змінюється активізацією досліджень екологічного змісту, спрямованих на регулювання розвитку туризму в регіоні, який проголошений в рамках правової системи Договору про Антарктику планетарним заповідником.

Аналіз публікацій. Основу джерельної бази даного дослідження складають зарубіжні моніторингові дослідження [4]; робочі та інформаційні матеріали щорічних Консультативних нарад Договору про Антарктику, що підготовлені міжсесійними робочими групами в рамках Комітету з охорони навколишнього середовища [5, 6], а також державами-учасницями Договору про Антарктику [1, 7-9]. Крім цього, вивчались публікації дослідників у зарубіжних фахових виданнях та звіти Міжнародної асоціації антарктичних туроператорів [2, 3]. Усі звітні матеріали хоча і мають дослідницький характер, проте присвячені вирішенню вузьких конкретних питань. Всебічне вивчення і порівняння цих матеріалів дозволило скласти загальне уявлення про стан досліджуваної проблематики в цілому.

Мета роботи – проаналізувати переваги і недоліки сучасних механізмів управління туристською діяльністю в Антарктиці та обґрунтувати впровадження форм територіального управління у районі наукових інтересів України в Антарктиці.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правовий режим використання південнополярного регіону Землі визначає, що організація туристської діяльності повинна забезпечувати оперативне реагування на будь-які ситуативні зміни, пов'язані з безпосереднім та кумулятивним (сумарним) впливом на навколишнє середовище Антарктики [5]. Зокрема, Протокол про охорону навколишнього

середовища до Договору про Антарктику (далі – Мадридський протокол) визначає необхідність проведення оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС) будь-якої діяльності в Антарктиці до початку її здійснення. ОВНС – це фактично процедури еколого-географічної експертизи, ключовим моментом якої є виконаний у матричному вигляді прогноз очікуваного впливу конкретного виду діяльності на всі компоненти природного середовища.

Оскільки у Мадридському протоколі наголошується значущість проведення саме наукових досліджень в регіоні, то ці процедури в основному стосуються виявлення потенційних впливів, пов'язаних із діяльністю національних антарктичних програм, а не з туристською діяльністю [9]. Особливості технологій організації антарктичного туризму ускладнюють належне застосування цих процедур туроператорами; основні труднощі, з якими вони стикаються у процесі виконання ОВНС, зводяться до таких:

- визначення вихідного еталонного стану середовища, з яким потрібно порівнювати прогнозні зміни, оскільки це передбачає проведення оцінки в кількох різних місцях, де відбувається висадка туристів на берег під час антарктичних круїзів;
- визначення кумулятивного впливу, оскільки кожен територію відвідує кілька операторів упродовж кількох сезонів.

Зняття цих проблемних питань забезпечить прогнозування впливу тієї чи іншої діяльності на природне середовище, розробку адекватних пропозицій щодо розвитку альтернативних видів діяльності, заходів із мінімізації антропогенного впливу, параметрів моніторингу тощо.

Найефективнішим на сьогодні способом досягнення поставлених завдань є перехід від інтернаціонального (корпоративного) управління до територіального, що найбільше відповідає специфіці міжнародно-правового режиму Антарктики, адже нейтралізований статус та відсутність міждержавних органів управління в рамках системи Договору про Антарктику безпосередньо у регіоні ускладнює здійснення результативного вертикального контролю. Сьогодні підхід до розробки планів управління конкретними територіями диверсифікований залежно від особливостей цих територій. Причому аналіз сучасного стану рекреаційного освоєння (розширення ареалів рекреації і зростання щорічних обсягів турпотоків) вимагає постійного вдосконалення форм та методів територіального управління, принципи якого найбільше відповідають завданням оптимізації антарктичного туризму, зокрема забезпеченню науково обґрунтованих меж допустимого навантаження на навколишнє середовище та контролю за дотриманням природоохоронних вимог.

Ще у 1975 році на 8-ій Консультативній нараді країн-учасниць Договору про Антарктику (м. Осло, Норвегія) пропонувалось обмежити розвиток туризму так званими районами особливого туристського інтересу. Доцільність створення цієї категорії територій була дискусійною протягом 30 років, оскільки мова йшла про безпрецедентне унормування туризму – першої комерційної діяльності в Антарктиці. Наразі жоден такий район не узгоджений і картографічно не визначений. Проте в останні роки механізм такого територіального управління активно переглядається, оскільки він, на думку фахівців, закладає необхідне підґрунтя для уникнення потенційних конфліктів інтересів між пріоритетною в регіоні науковою діяльністю та динамічно зростаючою міжнародною рекреацією. Окремі елементи територіального управління практично вже присутні в тій чи

іншій мірі у різних існуючих формах управління людською діяльністю в Антарктиці.

По суті, Мадридський протокол містить готовий механізм регулювання туристською діяльністю. Так, Додаток V до протоколу передбачає визначення особливих територій – антарктичних районів, що особливо охороняються (АРОО), і антарктичних районів, що особливо управляються (АРОУ). До перших належать території, що практично не зазнали людського впливу, є зразками унікальних наземних і морських екосистем з неповторними геологічними, гляціологічними та геоморфологічними об'єктами, біологічним різноманіттям (включаючи райони високої концентрації видів, їх типові або єдино відомі місця перебування); територіями підвищеного наукового інтересу чи естетичної цінності. Доступ туристам до АРОО категорично заборонений. Таких районів в Антарктиці нараховується 59.

АРОУ створюються з метою планування і координації дій в межах певних територій (акваторій), де спостерігається різко негативний сукупний вплив на навколишнє середовище від різних видів людської діяльності, що постійно проводяться на тій чи іншій території. Для кожного такого району, як і для всіх АРОО, діють індивідуальні плани управління. Вхід на такі території не вимагає спеціального дозволу, проте будь-які дії повинні регулюватись спеціальними положеннями (кодексами поведінки), викладеними у планах управління.

Таким чином, механізм регулювання та управління рекреаційною діяльністю в рамках Мадридського протоколу можливий або за рахунок “закриття кордонів” для туристів на певних територіях і визначення їх як АРОО, або за рахунок забезпечення контролю за туристською діяльністю, що здійснюється на територіях, яким у цьому випадку надається статус АРОУ.

Так, зростання масштабів туристської діяльності у сухих долинах (антарктичних оазах) Мак-Мердо (Земля Вікторії; 77°-78°30' пд.ш., 160°-164°30' сх.д.) і можливе виникнення конфліктних ситуацій з діючими на цій території національними науковими програмами зумовили необхідність ефективного управління людськими діями та їх координації. У плані управління, прийнятому у 2004 році, містяться керівні принципи здійснення конкретних видів діяльності і правила поведінки у кожній з трьох визначених зон долин Мак-Мердо [6]. Зокрема, зона споруд обмежує розміщення тимчасових і напівстаціонарних наукових та допоміжних будівель з метою урегулювання їх подальшого будівництва. Зона особливих об'єктів, які мають значну наукову цінність для довгострокових екологічних досліджень і надчутливі до людського впливу, виокремлюється з метою забезпечення додаткових природоохоронних заходів. А зона туризму відкриває можливості для проведення туристської діяльності у естетично цінних місцях поблизу льодовика у долині Тейлор, куди забезпечується вільний доступ і де влаштовуються прогулянки з мінімальними наслідками як для наукової, так і природоохоронної діяльності.

Проте британські дослідники вважають, що ефективне управління туризмом можливе тільки в тих АРОУ, які розташовані у безпосередній близькості від діючих наукових станцій. Лише за таких умов можливе, на їхню думку, адекватне застосування принципів управління на місцях [5]. Зважаючи на це, британські дослідники пропонують альтернативні механізми управління туристською діяльністю. Зокрема, для територій Антарктичного півострова пропонується запровадити інструктивні приписи – правила поведінки для відвідувачів на

конкретних територіях. На сьогодні вже розроблена документація для одинадцяти модельних (репрезентативних) територій. Функції контролю за дотриманням вимог, викладених у правилах поведінки, пропонується покласти на корабельний штат туроператора. Для кожної такої території відповідними приписами передбачено застосування чотирьох основних інструментів управління [8]:

1) **зонування територій** – виділення окремих зон (секторів) з різним режимом контролю за відвідувачами: *закриті зони* (місцевості, особливо чутливі до будь-якого антропогенного впливу або небезпечні для перебування; вхід на їх територію допускається виключно у надзвичайних ситуаціях); *зони, що відвідуються разом з гідом по заздалегідь визначеним маршрутам* – це території, де знаходяться окремі чутливі біологічні об'єкти, які не будуть порушені завдяки контролю досвідчених гідів, або зони з обмеженим простором для відвідувачів; *зони з вільним доступом* – ці території визначаються там, де достатньо відкритого простору (ширини прибережної смуги) і відсутні вразливі види флори та фауни;

2) розробка **кодексів поведінки** для відвідувачів, що включає допустимі відстані наближення до тварин і, у разі необхідності, застереження щодо можливих загроз для безпеки туристів;

3) розробка **керівних принципів висадки на берег**, включаючи визначення найбільш сприятливих місць висадки, введення обмежень на заходи суден, якщо кількість пасажирів на борту більша встановленого максимуму, визначення кількості туристів, що можуть одночасно перебувати на березі;

4) встановлення **додаткових вимог** щодо обмежень на відвідування – введення обмежень на відвідування протягом однієї доби, включаючи встановлення максимальної кількості візитів за одну добу (максимальну пропускну здатність за добу); введення обмежень на тривалість перебування на березі під час стоянки круїзних суден; визначення для кожного району так званого періоду “відпочинку” фауни, коли не допускаються будь-які висадки на берег.

Розробка нормативної бази регулювання туризму виконується не лише експертами держав-учасниць Договору про Антарктику, але й комерційними організаціями, інтереси яких відстоює Міжнародна асоціація антарктичних туроператорів (МААТО), створена у 1991 році. У статуті Асоціації підкреслюється, що вона покликана впроваджувати у практику екологічно відповідальні приватні подорожі до Антарктики. За свою більш ніж 15-річну історію МААТО розробила і продовжує вдосконалювати низку механізмів мінімізації безпосереднього (короткочасного) впливу туристської діяльності на природне середовище. Механізми відбору територій для туристських відвідувань і поведінка туристів на березі деталізовані в стандартних операційних процедурах (керівних принципах), що ґрунтуються на оцінці екологічного впливу і прийняті до обов'язкового виконання всіма членами Асоціації. Ці нормативи розроблені на підставі матеріалів, зібраних досвідченим штатом туроператорів упродовж 50-річної історії антарктичного туризму. Наразі операційні процедури виконані у табличній формі і охоплюють 32 рекреаційні стоянки. За ступенем біорізноманіття кожної з них визначено рівні вразливості навколишнього природного середовища – низький, середній, високий. Крім того, для кожної території за критерієм пасажиромісткості визначені класи суден, що можуть здійснювати висадку туристів на берег [3].

Обидва набори територіального управління туристською діяльністю є вкрай корисними для забезпечення умов сталого розвитку в регіоні. Спільним

підходом в обох випадках є класифікація територій відвідувань за ступенем вразливості до антропогенного впливу. Разом з тим, вони мають свої переваги та недоліки. Так, у керівних принципах МААТО фахівці визнають надзвичайно ефективним впровадження класифікаційних обмежень на здійснення висадок різними суднами залежно від їх розміру, а також механізму польової координації, що дозволяє оперативно корегувати маршрути суден і не створювати додатковий тиск на берегову смугу. Крім того, документація містить сезонні обмеження на відвідування, що дозволяє забезпечувати охорону місцевостей у найбільш вразливі періоди року. Проте розроблені нормативи є обов'язковими до виконання лише членами МААТО і не поширюються на інших туроператорів, що працюють в Антарктиці.

У свою чергу нормативні документи, ініційовані фахівцями Великої Британії, відзначаються суттєвими доповненнями у вигляді картосхем, що значно полегшує сприйняття описової частини та забезпечує додаткову інформацію. Разом з тим, за результатами першого року впровадження таких правил поведінки можна виділити низку суттєвих недоліків.

По-перше, ці правила поведінки, на відміну від нормативів МААТО, не враховують сезонний характер берегових екосистем. Наприклад, деякі ділянки, залежно від їхніх топографічних особливостей, не повинні відвідуватись до закінчення кладки яєць пінгвінами. Такі місця повинні бути чітко визначені і для них у певні періоди року встановлюється режим відвідування виключно у формі морських прогулянок на корабельних надувних човнах у приострівній акваторії без безпосереднього виходу на берег.

По-друге, із введенням часових обмежень зросла інтенсивність відвідувань рекреаційних стоянок. Туорператори намагаються пришвидшити відвідування і забезпечити тим самим висадку на берег усіх своїх пасажирів, що в свою чергу породжує неадекватне виконання інших приписів під час перебування на березі. Крім того, часові обмеження не підкріплені додатковими нормами щодо дозволених видів діяльності та умов їх проведення. Так, наприклад, стоянка 2-3 яхт протягом світлового дня унеможливорює здійснення на цьому місці висадки пасажирів великого круїзного судна. Таким чином, недосконалість таких правил породжує розширення ареалу берегової рекреації (у тому числі за рахунок залучення нових екологічно вразливих територій) замість того, щоб зосереджувати цю діяльність на виділених для цього і перевірених берегових ділянках.

У районі наукових інтересів України в Антарктиці перспективними і достатньо показовим для розробки та відпрацювання форм територіального управління є острів Пітерман ($65^{\circ}10'$ пд.ш, $64^{\circ}10'$ зх.д.), що у 8-9 км на північ від станції Академік Вернадський. За кількістю туристських відвідувань острів входить у п'ятірку найпопулярніших рекреаційних стоянок Антарктичного півострова: щосезону кількість відвідувачів перевищує 4-6 тисяч осіб [4].

Крім того, Національний науковий фонд США та Національний антарктичний науковий центр МОН України впродовж останнього десятиліття здійснюють на острові моніторингові дослідження. Особливістю острова є унікальне поєднання на невеликій території біологічного різноманіття та концентрації місць історичного значення. На острові знаходяться пам'ятки британських, французьких та аргентинських експедицій доби героїчного дослідження Антарктики (табл. 1).

Таблиця 1

Основні цінності острова Пітерман

Цінності	Характеристика
Природні	Найпівденніша відома колонія віслокових пінгвінів; біологічне різноманіття берегової смуги.
Наукові	Зручне місце для довгострокових моніторингових досліджень: - екологічних зв'язків між віслоковими пінгвінами і південним полярним поморником; - впливу змін клімату на прибережні екосистеми Антарктики; - впливу рекреаційної діяльності на поведінку тварин.
Історичні	Історичні місця та пам'ятки героїчної доби вивчення Антарктики: - піраміда з каменів та меморіальна дошка, встановлені в 1909р. учасниками Другої французької антарктичної експедиції на чолі із Жаном-Батістом Шарко, під час якої було дано назви більшості географічним об'єктам регіону; - колишня аргентинська наукова база, що нині функціонує як притулок і склад недоторканих запасів на випадок надзвичайних ситуацій; - меморіальний хрест, встановлений Британською антарктичною службою у пам'ять про загиблих на острові британських вчених.

Таким чином, на острові одночасно здійснюється масштабна рекреаційна та наукова діяльність, включаючи супутні логістичні операції. У зв'язку з цим ключовим питанням постає забезпечення правового механізму мінімізації кумулятивного антропогенного впливу на екосистему острова. Ефективна дія такого механізму можлива за рахунок розробки і впровадження:

1) нормативних актів з охорони природних, наукових та пейзажно-естетичних цінностей острова; та

2) комплексних заходів з планування та координації усіх видів діяльності, що покликані забезпечити умови пріоритетного розвитку довгострокових моніторингових досліджень, зокрема зменшення ризику втручання ненаукових видів діяльності у польові пошуково-дослідницькі роботи вчених.

Оскільки острів знаходиться у безпосередній близькості від української станції, а будь-яка діяльність в його межах може виступати додатковим фактором ризику екологічної стабільності в регіоні та заважати виконанню досліджень на віддалених від станції наукових полігонах, українські вчені повинні брати активну участь у регулюванні антарктичного туризму на острові Пітерман. Вивчення та порівняння вищезгаданих механізмів територіального управління дає підстави розглядати механізм АРОУ як найбільш адекватний з урахуванням особливостей острова, його територіальної близькості до станції Академік Вернадський та наукових інтересів України на цьому острові. Застосування картографічного підходу до розробки правил поведінки на острові Пітерман наведено на рисунку 1 (за матеріалами [4]).

З огляду на викладене, співробітники Національного антарктичного наукового центру МОН України ініціювали у 2004 році створення міжнародної робочої групи з представників США, Аргентини та України (до складу групи входить і автор статті) з метою вивчення потенціалу острова як можливої підохоронної території. Попередні результати роботи – обґрунтування надання острову Пітерман статусу АРОУ – були обговорені та підтримані міжнародною спільнотою на 28-й Консультативній нараді країн-учасниць Договору про

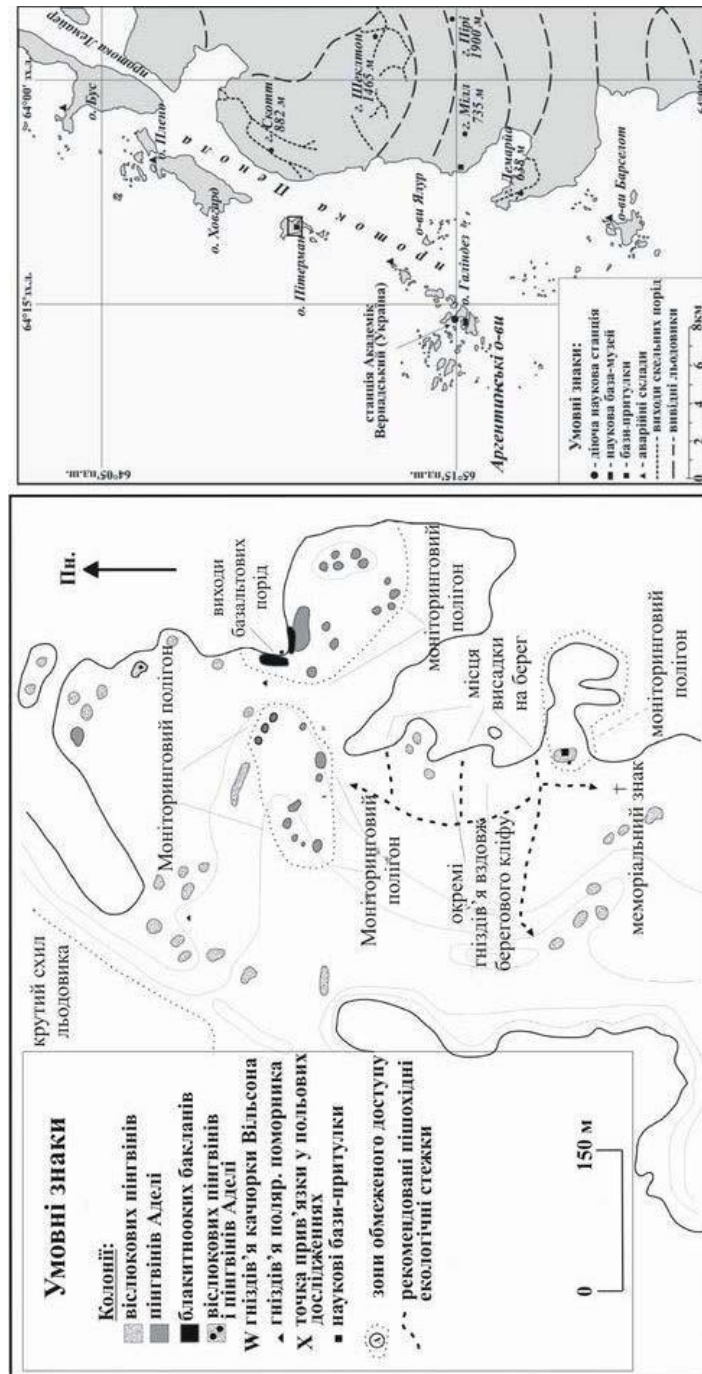

Рис. 1. Картографічна складова розробки правил поведінки відвідувачів острова Пітерман (ліворуч), що знаходиться у районі наукових інтересів України в Антарктиці (праворуч)

Антарктику (м. Стокгольм, Швеція, 2005 рік) [1].

Висновки. Розвиток міжнародної нормативної бази регулювання туристської діяльності в Антарктиці ґрунтується на застосуванні принципів просторово-часового підходу, тобто на організації систематичних обмежень тривалості перебування туристів на визначених територіях. Розробка правил поведінки у поєднанні з таким інструментом управління, як зонування територій, забезпечує режим збереження унікальних цінностей Антарктики і дозволяє одночасно здійснювати на означених територіях оперативне та стратегічне управління процесами рекреаційного освоєння.

Вивчення і порівняння вихідних принципів та ефективності застосування

різних форм територіального управління туристською діяльністю, розроблених як фахівцями країн-учасниць Договору про Антарктику, так і комерційними туроператорами, дозволило виявити “прогалини” інструктивних приписів, особливо у частині часових обмежень, що посилює потенційні ризики негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище Антарктики. Це актуалізує необхідність їх подальшого доопрацювання і взаємодоповнення із обов’язковим ретельним врахуванням природних особливостей конкретних територій.

Розпочаті за участю українських фахівців міжнародні комплексні дослідження, спрямовані на розробку планів управління острова Пітерман, дозволять ефективно координувати наукову та рекреаційну діяльність, мінімізувати кумулятивний вплив на прибережні екосистеми і, як наслідок, забезпечити збалансований (сталий) розвиток у районі наукових інтересів України в Антарктиці.

1. Draft proposal for discussion to Antarctic Protected Areas System - Antarctic Specially Managed Area No XX “Petermann Island, Wilhelm Archipelago, Antarctic Peninsula”: Information Paper IP-098, Agenda Item 12, XXVIII ATCM. – Stockholm, 2005. – 3 p. 2. IAATO Overview of Antarctic Tourism 2004-2005 Antarctic Season: Information Paper IP-082, Agenda Item 12, XXVIII ATCM. – Stockholm, 2005. – 23 p. 3. IAATO Site Specific Guidelines 2003 in the Antarctic Peninsula: Further Addressing Potential Cumulative Impacts: Information Paper IP-072, Agenda Item ATCM10, XXVII ATCM (09-20 June 2003, Madrid, Spain). – Madrid, 2003 – 8 p. 4. Naveen R. Compendium of Antarctic Peninsula visitors sites: A Report to the Governments of the United State and the United Kingdom. 2nd Edition. – Maryland, USA: Oceanites, Ins. – 2003. – 381 p. 5. Proposal to Improve the Management and Regulation of Antarctic Tourism: Working Paper WP023, Agenda Item ATCM10, XXVII ATCM (09-20 June 2003, Madrid, Spain). – Madrid, 2003 – 23 p. 6. Review of draft McMurdo Dry Valleys Antarctic Specially Managed Area Management Plan: Report of the Intersessional Contact Group: Working Paper WP-001 Agenda Item CEP 4g XXVII ATCM (24 May-06 June 2004, Cape Town, South Africa). – Cape Town, 2004. – 32 p. 7. Site Guidelines Analysis: Information Paper IP-081, Agenda Item 12, XXVIII ATCM. – Stockholm, 2005. – 30 p. 8. Site Guidelines for land-based tourist-visited site: Working Paper WP-031, Agenda Item 12, XXVIII ATCM. – Stockholm, 2005. – 7 p. 9. The application of existing EIA procedures to tourism activities in Antarctica: Working Paper WP028, Agenda Item 4c, XXVII ATCM (24 May 06 June, Cape Town, South Africa). – Cape Town, 2004. – 3 p.

Advantages and disadvantages of current polar recreational management in the framework of Antarctic Treaty System are analyzed. The features of the Antarctic tourism development in the scientific interests’ area of Ukraine in Antarctica are discussed. The Management Plan for Antarctic Specially Managed Area for Peterman Island is proposed.

